

VEM ÄR SAME?

ETT STUDIEMATERIAL OM SAMISK IDENTITET OCH KULTUR



SKANSEN 

Svenska Samernas
Riksförbund/SSR



FAKTADEL

■ SAMISK IDENTITET	SIDA 1	■ SAMER IDAG	SIDA 14
Same – Vem är det?		Ursprungsfolk	
Sápmi – Samernas land		Sametinget och övriga samiska organisationer	SIDA 15
Gränser och skatter	SIDA 2	Nationella symboler	
Tvångsförflyttning	SIDA 3	Utbildning, från barnomsorg till högskola	
SAMISKA NÄRINGSGRENAR	SIDA 4	Samisk media	SIDA 16
Dåtida renskötsel	SIDA 5	Samisk framtid, hot och ljuspunkter	
Modern renskötsel			
Renen	SIDA 6		
Tjernobyli			
Markprocesser			
Renskötselåret	SIDA 7	■ SAMER PÅ SKANSEN	SIDA 17
i en svensk fjällsameby		Hazelius idé	
		Vistet	
SAMISK KULTUR	SIDA 8	Bostad, Förråd	SIDA 18
Språk		Skansens renar	
Religion	SIDA 9	Värd i vistet	SIDA 19
Doudji – Sameslöjd	SIDA 11		
Traditionell klädedräkt	SIDA 12		
Jojk/musik	SIDA 13		
Konst			
Muntligt berättande och samiskt författande			

Omslagsbild:

Patricia Fjellgren utanför Skansens sameviste

<i>Foto omslag, sid 17:</i>	Marie Andersson, Skansen
<i>Foto sid 2:</i>	Torbjörn Sandling
<i>Foto sid 3:</i>	T. Gehrman, NM
<i>Foto sid 7:</i>	Tomas Utsi, Naturfoto AB
<i>Foto sid 10, 11:</i>	Jan Gustavsson, Ájtte
<i>Foto sid 18:</i>	Okänd fotograf

Studiematerialet är utarbetat av:

Ellacarin Blind, Svenska Samernas Riksförbund och AnnaVera Nylund, Skansen

Layout:

Inga-Lill Hellqvist, Skansen

SAMISK IDENTITET

Same, vem är det?

De äldsta skriftliga källorna om samer är från första århundradet e. Kr. År 98 e Kr skriver den romerske historieskrivaren Tacitus om de tyska förfäderna men även andra folk omnämns och där också "fenni" vilket man tror är liktydigt med samer. Tacitus trodde att fenni bodde nåstans öster om Östersjön och att de var ett jägarfolk där både kvinnor och män deltog i jakten. Samer omnämns också i skrifter från 800-talet. Där berättas om hur de med böjda trästycken jagade över snö efter bytesdjur.

De äldsta uppgifterna om samer bygger på hörsägen som tryckts långt efter nedtecknandet och är därför inte helt tillförlitliga.

Samer är den benämning samerna själva använder. Svenskan har sedan tidig medeltid använt ordet "Lapp" som kommer från finskans lappalainen. En gammal nordisk benämning på same är finn, finne. Det har också till allra senaste tid varit benämningen på samerna i Norge.

Enligt Sametingslagen från 1992 definieras same på följande sätt.

- §2 Med same avses i denna lag den som anser sig vara same och
1. gör sannolikt att han har eller har haft samiska som språk i hemmet, eller
 2. gör sannolikt att någon av hans föräldrar, far- eller morföräldrar har eller har haft samiska som språk i hemmet, eller
 3. har en förälder som är eller har varit upptagen i röstlängd i Sametinget.

Av ovan angivna definition framgår att det är svårt att veta hur många samer som finns. Men en ofta förekommande uppgift är ca 70 000 samer totalt. I Norge bor de flesta 40 000, i Sverige 20 000, i Finland 6000 och i Ryssland 2000.

Sápmi – Samernas land

De traditionella bosättningsområdena för renskötande samer och andra samegrupper sträcker sig över fyra länder – Kolahalvön i Ryssland, nordligaste Finland, norra Norges kust- och inland och norrlands inland från Idre sameby i söder och norrut i Sverige. Detta gemensamma område kallas idag för Sápmi. En stor mängd samer lever emellertid utanför detta område. Idag får de flesta samerna sin utkomst från andra sysselsättningar än de traditionellt samiska. Bosättningsområdet har varit mycket större, men samerna har trängst undan.

Nu är samerna en ursprungsbefolkning och minoritet i Norge, Sverige, Finland och Ryssland. Samernas situation är liknande den kurdiska, som också är fördelad på fyra länder.



Gränser och skatter

Det har ofta varit tvister mellan länderna om samernas vandringar med renhjordarna över gränserna. Men före 1300-talet var sameland ett gränslöst och fritt land. På 1300-talet började svenska, norska och ryska regenter bli intresserade av samernas land. Det var fisken, pälsdjuren och möjligheten att ta skatt av samerna som gjorde att länderna ville lägga under sig området.

Redan i mitten av 1500-talet brukade enskilda samer särskilda land med sedvanans rätt. De hade nyttjat dessa land så länge att det blivit till sed och vana. Detta bruk var så starkt att alla, även domstolarna, erkände att den som brukade landet hade ensamrätt till det. Men för denna rätt måste man betala skatt till kronan. Dessa land kallades *lappskatteländ*, och innehavaren *skattelapp*.

Skatteländen ärvdes. De kunde köpas och säljas. Varje ny innehavare registrerades som markägare av domstol, senare av länsstyrelsen. Genom jordbrukskolonisationen, varvid nybyggarna med statens goda vilja och stöd slog sig ned på gamla skatteländ, kom samernas urgamla rätt till sitt land att urholkas administrativt, ett skeende om

vilket sista ordet inte är sagt. Från början försökte dock staten skydda skatteländen på hans skatteländ mot intrång från nybyggare. Men under senare hälften av 1600-talet kom *lappmarksplakatet* till. Staten och myndigheterna började att arbeta för att lappmarkerna skulle bebyggas. De som slog sig ned där fick särskilda förmåner.

Nybyggarna behövde inte betala någon skatt de första femton åren. Men det var även samer som nyttjade denna rätt och blev nybyggare. Nybyggen fick tas upp på ett skatteländ utan skatteländens tillåtelse. Skatteländen kunde inte hindra att jordbruk upptogs på hans land om han inte kunde visa att han led intrång på renbetet och fisket av nybyggaren. Rikedomerna på viltbråd och fisk i lappmarkerna lockade tidigt bönderna från kustlandet att göra jakt- och fiskfärder dit upp. Samerna klagade hos staten över intrånget på deras fiskevatten och jaktmarker. Lappmarksgränsen bestämdes 1751. Den kom huvudsakligen att gå där de nedersta lappskatteländerna gränsade mot kustlandet. Ovanför lappmarksgränsen skulle kustlandsbönderna inte längre få fiska och jaga. Jakten och fisket skulle där vara förbehållna samerna och nybyggarna.



Islossning

Lappmarksgränsen växte med tiden igen och 1867 drog man en ny gräns, odlingsgränsen. Ovanför denna fick inga nybyggen tas upp. Men i praktiken kom även denna gräns att överskridas. Idag har odlingsgränsen, som är en upphuggen rågång från Karesuando i norr till Jämtlands län i söder, mist sin betydelse som skydd mot exploatering.

Den skatt man i Sverige tog in från samerna representerade ett mycket stort värde i jämförelse med vad bönderna vid Bottenviken kunde erlægga. Varje stat ville ha suveränitet över samerna. Det kunde betyda att samerna i vissa tillfällen fick betala skatt i två eller tre riken.

Under medeltiden och en bit in på 1500-talet var det birkarlarna som var lokala handelsmän vars ursprung är omtvistat, som hade monopol på både handeln och skatteuppbörd hos samerna. För denna rättighet betalade de en ringa avgift i skinn till den svenska kronan. Denna verksamhet gjorde birkarlarna förmögna. 1528 höjde Gustav Vasa avgiften till staten med det dubbla, men de blev fortfarande förmögna.

I mitten av 1500-talet framtogs birkarlarna rätten att ta upp skatt. Staten ville själv få kontroll över skatterna. Lappfogdar anställdes för att sköta skatteindrivningen.

På 1600-talet effektiviserades staten skatteindrivningen, detta påverkade även samerna. Under denna tid grundades marknads- och kyrkplatser. Dit var samerna tvungna att komma en gång om året. Dessa orter kom att bli viktiga mötesplatser mellan samer, myndighetspersoner och handelsmän under flera hundra år. Jokkmokksmarknad är den mest kända marknads- och mötesplatsen som fortfarande existerar.

Tvångsförflyttning

När unionen mellan Norge och Sverige upplöstes 1905 började man kolonisera Nordnorge. De renskötande samerna blev då ett problem eftersom flera av de svenska samebyarna hade sina sommarbetesland i Norge.

1919 enas Norge och Sverige om en ny renbeteskonvention. Den reglerade samernas sommarbetesland och samerna förlorar stora delar av dessa.

Antalet renar blev för många i förhållande till sommarbetesområdet i Norge, som hade krympt väsentligt.

Myndigheterna löste detta genom att börja tvångsförflytta samer. Värst drabbade blev samerna inom Karesuando socken. Dessa samer fick lämna sina hem, sin familj, sin trygghet. Vissa av dem hamnade ända ner i Jämtland.



Vandrande lappar vid Vikmanshyttesjön omkring 1895

SAMISKA NÄRINGSGRENAR

Mångtusenårig anpassning av människan till naturen utgör grunden för samernas samhälle med en särpräglad kultur.

Människa och natur hör ihop. Detta är även idag en viktig del av de samiska levnadsvillkoren.

Samerna var från början jägare och fiskare. Vildrenen var det viktigaste bytesdjuret. Den fångades i fångstgropar som man än i idag kan se lämningar av på många platser.

Basen för försörjningen var under flera tusen år familjegruppen. Två-tre familjer höll ihop och jagade och fiskade tillsammans. När vildrensjakt blev det viktigaste försörjningssättet omkring 1500 f Kr växte ett nytt samhälle fram, siidasamhället.

Siidans storlek motsvarade ett effektivt jaktlag och bestod av ca 10 familjer. I siidan fanns trygghet och gemenskap, man delade med sig av fångsten och flyttade till de olika fångstområden efter årstidens växlingar. Dagens samebyar har sin grund i det gamla siidasamhället. Lappbyn som beteckning på siidan dyker upp i svenska statens skrivna dokument på 1500-talet.

Under 1600-talet blev renskötseln den viktigaste näringen för samerna. I fjälltrakterna var de gamla, runda siidaområdena inte anpassade efter renarnas vandringsmönster. Det ledde till territorialgränserna förändrades och fjällsiidorna fick en långsmal östvästlig riktning. För renskötseln i de skogssamiska siidorna passade fortfarande den gamla, runda formen. Siidorna eller lappbyarna som staten kallade dem var i sin tur indelade i skatteländ, ägda av enskilda samer. Denna ordning bestod fram till 1886 då den individuella rätten till land och vatten lagstiftades bort. Det blev istället en gemensam bruksrätt för lappbyns medlemmar. I och med 1971 års rennäringsslag ändrades namnet lappby till sameby.

Dåtida renskötsel

De första samerna var renjägare, som följde vildrenarnas vandringar. Det var lätt att jaga renarna, därför att dessa levde i flock och följde bestämda vägar. Det var enkelt att gillra fällor i trånga pass och gräva fångstgropar. I Lappland har man träffat på hundratal sådana fångstgropar från den tid då samerna var renjägare. För att leda renarna till fångstgroparna byggde man rishagar – V-formade fångstarmar som styrde renhjordarna till groparna. Liknade fångstarmar använder samerna fortfarande vid sina rengården.

Under 1500-talet övergav samerna allt mer vildrensjakten och började hålla sig med hjordar av halvtama renar. Tamrenskötseln utvecklades till regelbundna flyttningar mellan högfjäll om sommaren och skogslandet på vintern. Man bodde i tältkåtor som var lätta att sätta upp och ta ner och ta med på flyttningarna. Hela familjerna följde med renhjorden, när den vandrade mellan de olika betesmarkerna. Tama renoxar, härkar, fick på vintern dra båtliknade slädar, ackjor. I dessa lastade man tältkåtan, kläder, verktyg, husgeråd och mat. Barn och äldre fick också ta plats i ackjorna. Sedan band man ihop dragrenarna och ackjorna efter varandra i en lång rad som kallas rajd. När det inte var före, så att man kunde köra med ackjorna, spände man fast varorna på härkarna. Det blev det en sk lövjerajd.

Så småningom började man bygga fasta torvkåtor och förrådsbodar, främst i fjällbjörkslandet, höst- och vårlandet. Samerna följde sina renar under hela året och vaktade dem noga. Från renen fick samerna nästan allt de behövde: kött, inälvor och mjölk, skinn till kläder och skor, senor till sömnad, horn och ben till verktyg och redskap.

Modern renkötsel

Renskötsel är en av grundstenarna i den samiska kulturen. Den förekommer i dag på drygt en tredjedel av Sveriges yta. Renskötseln får bedrivas på såväl statlig som enskild mark inom de områden det är tillåtet. I renkötselrätten ingår rätt till renbete, jakt och fiske. Det är en näring som är väldigt väderleksberoende och känslig för störningar från andra markanvändare och rovdjur. Renskötselområdet minskar dag för dag p g a vattenkraft, gruvidrift, skogsavverkningar, vägbyggen m m.

I Sverige bedrivs fjällrenskötsel och skogsrenskötsel samt koncessionsrenskötsel. Fjällrenskötseln; renarna är uppe i fjällen på sommarbete inom sin samebys gränser. På vintern flyttar de ner till vinterbeteslandet för att lättare finna bete. Skogsrenskötseln innebär att samerna inte flyttar upp till fjällen med renarna utan stannar i skogslandet och har kalvmärkning där med sina renar. Koncessionsrenskötsel är stationär och bygger på ett nära samarbete mellan markägare och koncessionshavare (renägare). Koncession=tillstånd.

Genom att utnyttja områden för renkötsel, jakt och fiske har samerna förvärvat en rätt till markanvändning genom urminnes hävd. Rätten har alltså inte medgivits genom någon upplåtelse eller lagstiftning från den svenska staten.

Alla samer har renkötselrätt. Men för att få utöva renkötsel krävs att man är medlem i en sameby och aktivt delaktig i renkötseln. Det innebär att majoriteten av samer står utanför samebyarna.

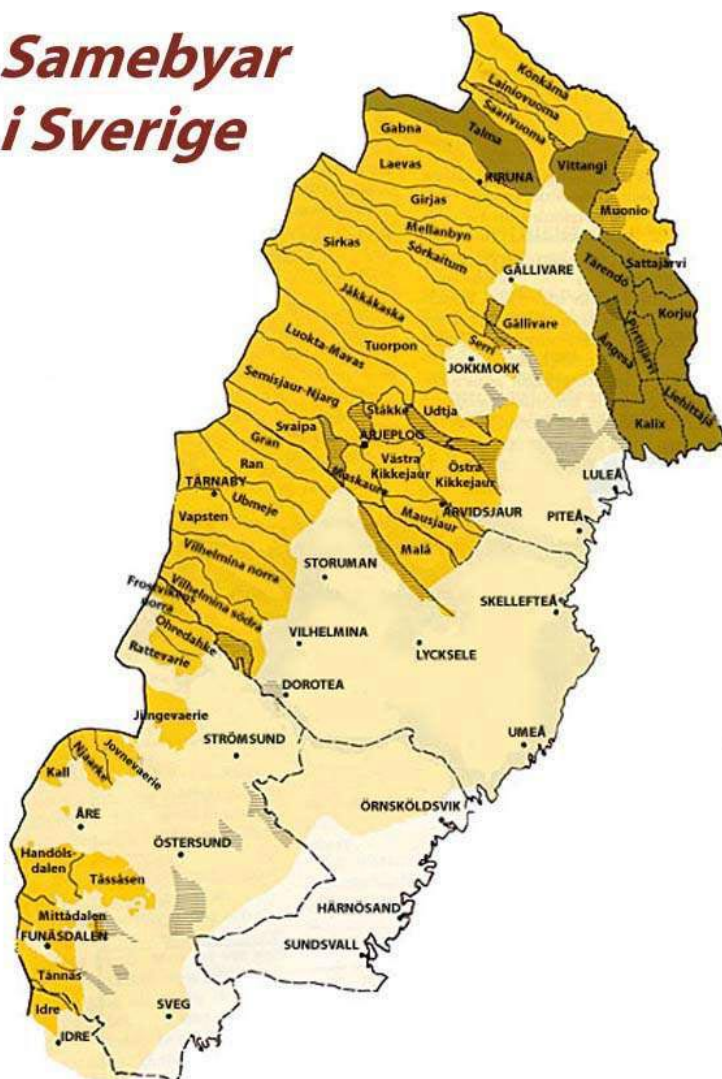
En sameby är en ekonomisk och administrativ sammanslutning som enligt lag ska leda renkötseln inom ett visst område. Samebyn är också benämningen på detta geografiska område.

I Sverige finns 51 samebyar från

Karesuando i norr till Idre i söder.

Inom samebyarna finns ett varierande antal renkötsel företag och varje företag består i sin tur av en eller flera renägare. Totalt fanns år 2000 ungefär 900 renkötsel företag, antalet renägare var samma år cirka 4 700 varav 3 700 var samiska renägare och 1 000 renägare var fastighetsägare i koncessionsområdet. Antalet renar i vinterhjorden var cirka 220 000. Renantalet har dock under hela 1900-talet kännetecknats av att det varierat mellan 160 000 och 300 000.

Samebyar i Sverige



Det är 1971 års rennäringslag, RNL som ligger till grund för renkötselutövning. RNL är unik, den reglerar både en näringsverksamhet och en kulturform, den återfinns inga liknande lagar i svensk lagstiftning. En ny lag är under arbete.

Renen

Renen är ett hjortdjur som lever i flockar i de nordliga delarna av Europa, Asien och Nordamerika. Den är det enda av alla hjortdjur där båda könen har horn. Tjuren, *sarven*, och kon, *vajan*, fäller dem varje vårvinter och bygger upp nya under sommaren. Renoxen, härken (en tämjad och kastrerad hanren) behåller däremot sina horn. Renen är anpassad till att leva i en miljö som präglas av stora skillnader mellan sommar och vinter. På vintern i skogen består födan huvudsakligen av lavar. Fjällrenarna tillbringar sommaren på fjället där födan består av löv, gräs och örter medans skogsrenarna stannar i skogen hela året. Renen är liksom andra hjortdjur en idisslare.

Renen har utvecklat en rad sinnrika anpassningar till det kalla klimatet

- Pälsen är mycket tät. Varje hårstrå är ihålligt och fyllt med luft, vilket ökar isoleringsförmågan.
- Genom att de dräktiga vajorna behåller sina horn ända tills kalvarna föds (i maj-juni), kan de driva bort hornlösa konkurrenter och skaffa tillräckligt med mat åt sig och sin kalv.
- Klövarna är så stora att de underlättar för renen att springa ovanpå snön.

Dagens tamren härstammar från vildrenen som är utrotad i Sverige, men mindre bestånd finns i Norge och Finland.

Det knäppande ljud som hörs när renarna går eller springer kommer från en sena i fötterna. Den fungerar troligen som ett slags kontaktsignal inom flocken.

Tjernobyl

Den 26 april 1986 havererade reaktor 4 vid Kärnkraftsverket i Tjernobyl. Renskötseln i Sverige drabbades hårt av denna katastrof. Det radioaktiva nedfallet hamnade i renbetesland och renens basföda,

laven, förgiftades. Laven saknar rötter och tar upp all näring från luften och är därför extra känslig för luftföroreningar. Laven växer mycket långsamt ca 10% per år och det tar därför lång tid innan de radioaktiva halterna försvinner. Under första året efter Tjernobyl kasserades 78 000 renar eftersom köttet innehöll för höga halter av cesium. Staten kompenserade renägarna för förluster och merkostnader i samband med stödutfodring.

Markprocesser

Under de senaste tio åren har det pågått en sedvanerättsprocess mellan cirka 600 privata markägare och fem samebyar i Härjedalen. Markägarna menar att samerna inte har någon sedvanerätt till marker som ligger nedanför renbetesfjällen vilket innebär ca 20 procent av byarnas totala vinterbetesområde. Sedvanerätt innebär nyttjande rätt till land om man kan bevisa att man använt markerna under lång tid vilket dock inte innebär att man har äganderätt. Domen avkunnades den 26 feb 1996 och samerna förlorade på alla punkter. Tingsrätten menade att det inte fanns bevis för sedvanerätt till de aktuella markerna på grund av brist på dokument.

Samerna är nomader som väldigt sent utvecklade ett skriftspråk vilket förklarar avsaknaden av dokument. Men arkeologiska fakta bevisar att samer använt markerna under väldigt lång tid. Samebyarna har överklagat beslutet till hovrätten. De berörda byarna står blottställda i dubbel mening eftersom de förlorat stora delar vinterbetesmark samt tvingats att processa i domstol och har nu över 13 miljoner kronor i rättegångskostnader.

Skogsägarnas framgångar har sporrat andra skogsägare att försöka bli av med samerna och idag är 12 samebyar stämnda i sju olika rättsprocesser. Dessa rättegångar är det största hotet mot samisk kultur i modern tid. Om du vill veta mer www.sapmi.se/dom/.

Renskötselåret i en svensk fjällsameby
Renskötselåret kan indelas i åtta årstider:

Vårvinter (mars-april)

I mars-april sker flyttningen från vinterbeteslandet till vår - och kalvningslandet i fjällen. Skogsamerna flyttar till sina kalvningsland i skogsområdet. Vajorna (renkorna) vill upp till sina sedvanliga kalvningsland som ligger i lågfjällen.

Vår (april-maj)

I maj månad föds kalvarna på lågfjällen och i skogslandet. Vajorna kalvar i regel på samma plats år efter år. Vajan föder vanligtvis en kalv som väger mellan 4-6 kilo. Fjölårskalven stöts bort strax före eller efter kalvningen. Kalvningstiden är mycket känslig ur störningssynpunkt eftersom vajan lätt kan lämna den nyfödda kalven om det är för mycket störningar. Under försommaren kommer en lugn period för såväl renen som renskötare.

Vårsommar (juni)

Renarna drar upp till högfjället där värmen och myggen är mindre besvärande.

Sommaren (juni-juli)

Kalvmärkningen pågår under denna period. Renhjorden samlas in ett rengärde och märkningen pågår i olika omgångar i flera dagar. Varje ren har ett märke som är

registrerat hos Länsstyrelsen som visar vem som är ägare. Man kastar fast vajan med ett lass och märker kalven med samma märke som vajan har.

Höstsommar (augusti)

Det är viktigt att renarna får betesro under denna period eftersom de bygger upp fett- och muskelreserver för att klara den långa vintern. Före renarnas brunstperiod under senare delen av augusti börjar man samla ihop främst sarvarna (hanrenarna) för slakt. Nu är renarna som tyngst. Renens brunsttid börjar i slutet av september och sarvslakten måste vara avklarad till dess, annars blir köttet otjänligt.

Höst (sep-okt)

Under senare delen av september är sarvslakten avklarad. En fullvuxen sarv kan före brunsten väga 70-90 kg. Fullvuxna vajor väger ca 50-70 kg och kalvar ca 20-30 kg.

Höstvinter (nov-mitten av dec)

Under förvintern startar renskiljningarna. Renarna skiljs ut i mindre vintergrupper innan de flyttar till sina vinterbetesmarker.

Vinter (dec, jan, feb och början av mars)

Vinterbetet är flaskhalsen för renskötseln. Blir det dåligt bete måste renägarna stödutfodra renarna så att de inte svälter ihjäl.



Renkalvmärkning i Gabna sameby

KULTUR

Språk

Samiskan är ett finsk-ugriskt språk, släkt med finska och estniska. Svenska är ett indoeuropeiskt språk. De samiska språkvarianterna går över landsgränserna.

I Sverige talas nord-, -lule- och sydsamiska. Nordsamiska är den största dialekten. Den talas i norra Sverige, norra Norge och i norra Finland. Det samiska språket är starkt präglad av samernas traditionella levnads-sätt. Rikt på ord och nyanser som rör renskötsel och väderleksförhållanden. Det finns flera hundra ord som beskriver renens ålder,

färg, kroppsbyggnad och hur hornen ser ut och många ord för snö. Men samiskan saknar också många ord som är vanliga i dagens moderna samhälle. Därför finns i dag en språkkommitté som arbetar med att ta fram nya samiska ord som t ex helikopter.

Det finns många samer som inte kan tala eller läsa samiska eftersom de inte har fått lära sig det i skolan. Men i dag har alla samiska barn rätt till modersmålsundervisning i samiska. Problemet kan vara att få tag på behöriga lärare. I Stockholm finns det skolbarn som får undervisning i lulesamiska via videokonferens med lärare i Jokkmokk.

Dialektområden i Sápmi



Förklaringar till kartan:

* **S** = Sydsamiska, Jämtland och Åsele dialekter, ca 500 personer

* **U** = Umesamiska, ca 10 pers.

* **P** = Pitesamiska, ca 10 pers.

* **L** = Lulesamiska, ca 2 000 pers.

* **N** = Nordsamiska, Torne- och Finnmarks dialekter, ca 30 000 pers

* **A** = Anarsamiska, ca 400 pers.

* **SK** = Skoltsamiska, ca 500 pers.

* **B** = Akkalassamiska, ca 10 pers.

* **KLD** = Kildinsamiska, ca 700 pers

* **T** = Tersamiska, ca 20 pers.

Religion

Innan samerna blev kristna hade de en egen tro. De ansåg att allt som levde i naturen hade en själ. Det var nödvändigt att samspelet människa och natur fungerade och därför hade man speciella ritualer för att försäkra sig om ett gott samarbete. Riterna speglade människornas vördnad för livet omkring dem. Att vörda förfäderna och vårda deras minne genom att utföra de traditionella riterna uppfattades som mycket viktigt.

Skillnaden mellan mäns och kvinnors religiösa utövande var stor genom att riterna och gudavärlden fördelats mellan könen. Männens riter gällde jakt och fiske, väder och vind, kvinnornas hem och familj. Männen spelade en huvudroll vid de religiösa ceremonierna. Bland männen fanns det religiösa funktionärer. En sån person kallas nåjd och är lika med schaman. I Sibirien var kvinnliga schamaner lika vanliga som manliga.

Najden var en förmedlande länk mellan människorna och gudavärlden. Najden var också den religiösa traditionens bevarare och förnyare, diagnostiker, siare, läkare och botare, örtekännare och stundom även moralens väktare.

I naturen fanns det särskilda platser som man betraktade som ett slags religiösa kraftcentra och heliga områden. Ofta var sådana platser markanta på något sätt: en märklig sten, ett klipputsprång eller någon annan naturformation som tilldrog sig människans uppmärksamhet. Där trodde man att det övernaturliga fanns ovanligt starkt representerat och därför offrade man där.

På offerplatserna kunde också förekomma särskilda stenar eller träfigurer, seitar. En sådan figur var en symbol och ett centrum för det gudomliga väsen som man trodde övervakade ett områdes växter och djur. Man offrade djur eller delar av djur, framför allt renar, föda eller föremål. Seiten insmordes med blodet och fettet från offerdjuret.

För samerna var björnen ett mycket heligt djur. Björnen ansågs besjälad av ett mäktigt andeväsen som det gällde att hålla sig väl med. Det fanns många riterna för att neutralisera denna kraft, björnens ande skulle blidkas och hedras.

Hela björnjakten och ätandet av björnen var fylld av riter som skulle följas. Efter måltiden skulle björnens ben begravas i den ordning som de suttit på den levande björnen. Det gjorde man för att björnens ande skulle bli nöjd och inte hämnas på människorna.



Spåtrumman hade en mycket central religiös betydelse i samiskt liv. Trummorna förekom över hela det samiska bosättningsområdet och åtminstone i vissa områden hade i början av 1700-talet varje familj en trumma. Det viktigaste källmaterialet om trummorna utgörs av de uppgifter som missionärerna samlade in under sin mission. Dessa uppgifter är naturligtvis färgade av insamlarnas negativa inställning till samisk religion i allmänhet och till trummorna i synnerhet.

Trumman var ett hjälpmedel för nåjden att få kontakt med den gudomliga världen. Trummans ljud hjälpte honom att uppnå extas, så att han i trance kunde förflytta sig till gudarnas värld, till dödsriket eller till fjärran länder och där få insikter, vilka var fördolda för andra. Det extatiska tillståndet var en förutsättning för hans roll som medlare, då han överträdde gränsen till den andra verkligheten. Trummans bilder utgjorde ett slags karta över kosmos som gjorde det möjligt att orientera både i den här världen, i gudarnas värld och i dödsriket. Nåjden kunde även med hjälp av figurerna på trumskinnets spå, t ex om jakt- och fiskelycka.

Efter en intensiv och många gånger brutal kristen missionsverksamhet under 1600-1700-talet dog den inhemska religionen ut. Samernas spåtrummor brändes och en same brändes på bål för sin tro. Det samerna reagerade mest emot var när prästerna angrep förhållandet till de döda förfäderna.

I det traditionella samiska samhället var de döda förfäderna en viktig del av familjen. Förfäderna ansågs ta del av de levandes



göranden och låtanden. De kunde orsaka bekymmer som sjukdomar men var även till stor hjälp genom att beskydda anhöriga eller vakta deras renhjordar. Samerna hyste stor vördnad för sina förfäder.

Laestadianismen är en väckelserörelse som uppstod i svenska lappmarken vid mitten av 1800-talet. Lars Levi Laestadius var av samisk släkt på moderns sida och var uppväxt i en samisk miljö. Laestadius talade samiska och han kunde förmedla det kristna budskapet på ett nytt sätt för samerna. Han använde sig bl a av samernas förkristna religion i sin förkunnelse. Detta var nog en av anledningarna till laestadianismen fick ett stort genomslag hos den samiska befolkningen i dessa trakter.

Här liksom i andra delar av världen har kyrkorna ofta stöttat staten i sin strävan efter makt i nya områden. Men enstaka element av den gamla förkristna tron har levt kvar i folktron in i vårt århundrade.

Sameslöjd-Duodji

Duodji producerades tidigare i huvudsak för egna behov, men idag lever många samer helt eller delvis av duodji som en självständig näring samtidigt som bruks-slöjden mer och mer har ersatts av Duodji som konsthantverk.

Antalet samiska slöjdare i Sverige beräknas till 420 personer. Av dessa är 80 heltids-sysselsatta och resten har slöjdandet som kompletterande inkomstkälla. Slöjden utgör dessutom ett viktigt hemarbete i de flesta samefamiljer.

Det har varit en arbetsindelning mellan kvinnlig och manlig slöjd, numera kallad mjuk och hård slöjd.

Kvinnorna sydde koltar, vävde och spann sentråd medan männen tillverkade knivar, kosor, akjor med mera.



Samisk slöjd och konsthantverk har inte varit en isolerad kulturföreteelse utan den har varit stark influerad av grannar i andra kulturområden. Samerna har precis som andra utnyttjat det råmaterial som naturen kunnat erbjuda.

Att äga silver var en form av kapital-placering. Silverföremålen var värdebeständiga, lätta att ta med sig vid flyttning och lättare att hantera än sedlar som förstördes. Samerna har kommit i kontakt med silver genom byteshandel. De lämnade hornmodeller till silversmeder i städerna som framställde föremål i silver med de samiska alstren som förlagor. De vanligaste

var dräktprydnader, dryckeskärl och skedar. Den samiska vigselringen var ofta det enda smycke kvinnan bar till vardags. En rikt dekorerad silverkrage var tecken på välstånd och bars av kvinnan vid högtidliga tillfällen.

Funktionen har varit det bestämmande vid slöjdandet. Mjölkstävan har varit rund så att inte vajan kunde sparka ut de dyrbara mjölkskvättarna.

Nålhus var man tvungen att ha så att man inte skulle tappa nålen i kåtariset, kosan behövdes när man skulle dricka vatten eller kaffe. Var och en hade också sin egen sked.

Tenndragningstekniken har funnits hos samerna redan under medeltiden. Tidigare smälte man tennet och gjöt till stänger i ihåliga björkkvistar.

Skinberedning har varit en viktig förutsättning för slöjden. Man avhårar skinnen genom att de får ligga i vatten tills håret lossnar. Sedan skrapar man bort hinnor och fett. Därefter läggs de i barklag så att de får ta åt sig färgen. Detta görs av två orsaker, dels för att skinnet blir mer hållbart, dels en estetisk funktion, skinnet blir vackrare när det färgas. Färgen fick man från albark som kvinnorna tuggade och spottade ut på skinnet. Albark har använts av urbefolkningar i hela norra Eurasien och av inuiter i västliga områden på Grönland.



Doudji-märket

Ett äkthets- och kvalitetsintyg för samisk slöjd.

Traditionell klädedräkt

Kläderna tillverkades av material från renen. Det var kvinnorna som tillverkade kläderna. Det var kvinnorna som planerade och bestämde vilka kläder som skulle sys till familjemedlemmarna. Därför var de också med och planerade renslakten, d v s de talade om hur många skinn och vilka slags skinn de behövde.



Samedräkten har under århundraden för både män och kvinnor bestått av kolt, byxa med dragsko och långa ben, huvudbonad, renskinn- eller kängskor, bälte av silverknappar (eller tennbeslaget läder eller vävt band) och tennbroderat barmkläde eller sidensjal.

På sommaren användes en tunn skinnkolt, med håren vända inåt, på vintern hade man ytterligare en kolt med håret vända utåt.

Man har skilt på vardag och helgdag, genom att ha en vardagskolt och helgdagskolt. Helgdagskolten användes till bröllop, begravningar och kyrkbesök. Den var mer utsmyckad än vardagskolten. Idag bärs kolten oftast som ett festplagg.

Trots att dräktskicket är likartat över hela det samiska området så har varje lappmark gett sin dräkt en bestämd ortskaraktär t ex genom mössornas utformning eller olika koltlängd. I norr bars knäkorta koltar med stor vidd. Männen bar mössa med stor tofs, kvinnorna spetskantad hätta. I södra Lappland var koltarna ankellånga och mössorna toppiga. Barndräkten var i princip en miniatyr av de vuxnas plagg.

Jojk /Musik

Den samiska forskaren Israel Ruong hävdar att jojken är en av de äldsta och mest ursprungliga musikformerna i Europa. Den har gemensamma rötter med folk-musiken i finsk-ugriska språkgrupper öster om Ural.

I jojken är melodi och text inflätade i varandra.

Man jojkar inte om något, utan man jojkar något, t ex ett fjäll, ett djur, eller en person eller om man befinner sig i en viss känslöstämning, t ex om man är glad, arg eller ledsen. Det finns även kärleksjojkar och många jojkar till renen. Jojkningen är en konst att minnas andra människor, somliga minns man med glädje andra med sorg. Jojken har liksom språket, olika dialekter beroende på varifrån jojkaren kommer ifrån.

På 1970-talet började man ackompanjera jojk med traditionella västerländska instrument. I och med det blandas jojken med andra musikstilar. De skivor som produceras är i huvudsak utgivna på egna förlag, se källförteckning.

Konst

Alla folk i alla kulturer har haft ett behov av att avbilda den värld de lever i, det visar de tidigaste grottmålningarna.

Samernas hällristningar finns bl a i Alta, de är skyddade av UNESCO. På hällristningarna ser vi berättelser om liv, död, jakt och fiske.

Den äldsta bildkonsten bland samerna är hällristningar och bilderna på nåjdens trumma. De första individuella samiska konstnärerna var jägaren och fiskaren John Savio, renskötare Johan Tuuri och renskötaren Nils Nilsson Skum.

De var verksamma under 1900-talets första hälft. I dag finns många verksamma samiska bildkonstnärer och skulptörer.

Samerna hämtar ofta sin inspiration från den samiska kulturen och moderna samhället. Det finns även modern abstrakt samisk konst.



Mer än 6 000 år gamla hällristningar vid Flatruet

Muntligt berättande och samiskt författande

I samisk tradition var berättarkonsten högt utvecklad. Det vanligaste var att berättelser, myter och sagor berättades från generation till generation. Man berättade gamla fabler, sägner och historier om hjältar och övernaturliga väsen och om rövarband som besegrades.

En återkommande person i berättelserna är Stållo, en stor och stark, men lite enfaldig och ofta elak främling som levde bland samerna. Om det underjordiska folket, de som levde i en parallellvärld finns det också många berättelser om.

Den skrivna litteraturen bland samerna är av mycket sent datum. Bland de första var Anders Larsen, Peder Jalvi och Johan Tuuri, verksamma i början av 1900-talet. Senare kom bland andra diktaren Paulus Utsi. En av de mest framgångsrika författarna bland samerna var Nils Aslak Valkeapää.

SAMER IDAG

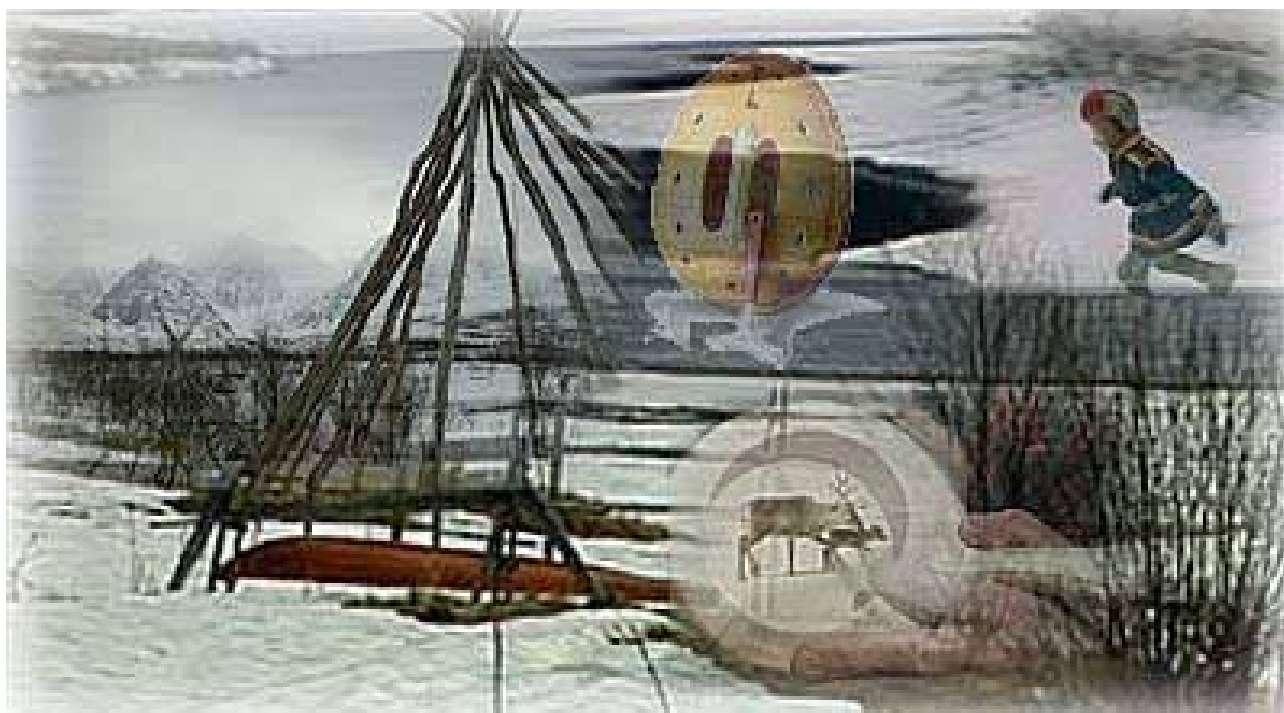
Ursprungsfolk

Samerna är ursprungsfolk i Sverige. Ursprungsfolk är ett folk som härstammar från folkgrupper som bodde i landet före fastställande av nuvarande statsgränser och som helt eller delvis har behållit sina sociala, ekonomiska och politiska strukturer. Avgörande är INTE att dessa folk historiskt sett bott i ett visst område längre tid än andra. Sveriges riksdag har bekräftat att samerna är ett ursprungsfolk.

1977 beslutade regeringen att en särskild utredare skulle tillsättas med uppgift att utreda frågan om Sverige kan ratificera ILO:s konvention nr 169 och vilka åtgärder som i sådant fall blir nödvändiga för efterlevnad av bestämmelserna. ILO står för International Labour Organization. Det är ett av FN:s fackorgan som bl a ska bevaka ursprungsfolkens arbets- och

levnadsvillkor. Konventionen trädde i kraft 1991 och hittills har 17 länder anslutit sig däribland Norge och Danmark, men inte Sverige.

Sverige uppfyller idag de flesta av konventionens krav, men den stora stötestenen är reglerna om samernas rättigheter till marken. Utredaren menar att om Sverige ska uppfylla minimikraven om en starkt skyddad rätt till nyttjande och besittning av marken, måste samerna i förväg få möjlighet att yttra sig över åtgärder som kan innebära mer än ringa intrång i renskötselrätten och en rätt att få sådana åtgärder prövade av en opartisk instans med kunskaper om renskötseln och dess behov av mark. Utredningens betänkande SOU 1995:25 har varit föremål för remissbehandling. Det är idag oklart om och när Sverige kan ansluta sig till konventionen.



Sametinget och övriga samiska organisationer

Sametinget är en statlig myndighet och ett folkvalt organ som grundades 1993. Sametinget skall verka för en levande samisk kultur och ta initiativ till verksamhet och föreslå åtgärder som främjar denna kultur. Sametinget består av 31 st ledamöter, som är utsedda genom allmänna val som hålls vart fjärde år. Efter förslag av Sametinget väljer regeringen ordförande bland tingets ledamöter. Sametingets kansli finns i Kiruna. Lokalkontor finns i Jokkmokk och Östersund.

Till Sametingets uppgifter hör särskilt.

- Att besluta om fördelningen av statens bidrag
- Utse styrelse för sameskolan
- Leda det samiska språkarbetet
- Att bevaka samiska behov och intressen i samhällsplaneringen
- Att informera om samiska förhållanden

Förutom sametinget har samerna många organisationer till exempel:

- Samerådet bildades 1956. Medlemmar är Sverige, Norge, Finland och Ryssland.
- Svenska samernas riksförbund, SSR, bildades 1950 i Jokkmokk för att tillvara ta det samiska folkets intressen. Medlemmar är 42 samebyar och sameföreningar.
- Same Ätnam (RSÄ), har till syfte att arbeta med samisk kultur, främst duodji/sameslöjd
- Sáminuorra, samernas ungdomsförbund
- Lokala sameföreningar
- Sameslöjdsstiftelsen

Samerna samarbetar också med andra urbefolkningar i världen till exempel indianer i Amerika och inuiter på Grönland.

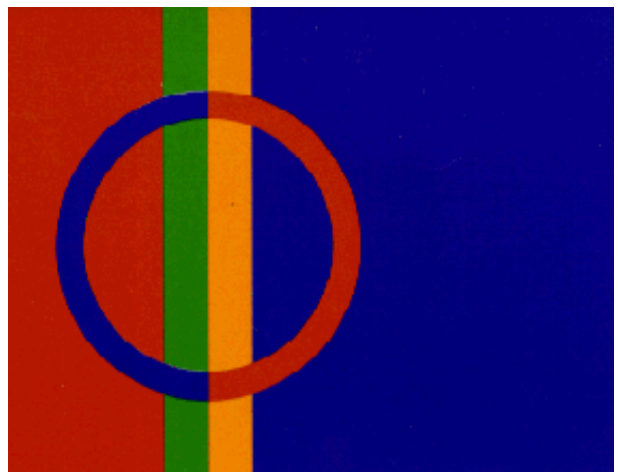
Nationella symboler

1986 antog samerna en egen flagga och en nationalsång.

Den samiska flaggan är gemensam för alla samer. Den godkändes 1986 av Nordiska samerådet och är formgiven av Astrid Båhl från Skitbotn i Troms fylke i nord-Norge. Cirkel är en sol- och månsymbol, solringen är röd och månringen är blå. De övriga färgerna kommer från den samiska dräkten

Samerna har en egen nationaldag. Den firas den 6 februari till minne av det första samiska landsmötet som hölls i Trondheim den 6 feb 1917. Detta var första gången samerna samlades för att arbeta för gemensamma intressen över nationalstatsgränserna.

Samerna har även ett eget fotbollslandslag.



Utbildning,

från barnomsorg till högskola
Staten har sedan början av 1600-talet bedrivit undervisning för samiska skolbarn. Målet har varit att assimilera samerna in i det svenska samhället och det skulle bli ske genom kristnandet.

1913 kom en ny skolreform, barnen skulle gå i sk "kåtaskolor". Samer skulle vid denna tid bo i kåta, om de bodde i hus fanns det en risk att de skulle försvenskas.

Detta gällde det renskötande fjällsamernas barn. Det här beslutet väckte stor debatt. 1938 började dessa skolor avvecklas men först 1952 försvann de sista kåtaskolorna. 1957 kom en ny skolutredning. Hädanefter skulle inte längre bevarandet av det nomadiserande livet vara grundläggande för skolan. Istället blev samernas egen kultur grund för skolundervisningen. 1962 öppnades nomadskolan för alla samiska barn, oavsett bakgrund. Många äldre samer kan idag vare sig läsa eller skriva på samiska p g a att de fick undervisning på svenska och inte på samiska.

Den samiska grundskoleutbildningen leds och administreras idag av Sameskolstyrelsen. Förutom grundskoleutbildning finns gymnasieutbildning. Det finns sex samiska grundskolor (skolår f-6) i Karesuando, Lannavaara, Kiruna, Gällivare, Jokkmokk och Tärnaby. Det erbjuds även integrerad samisk undervisning i kommunal regi.

1942 startades Samernas Folkhögskola numera Samernas Utbildningscentrum. Där finns linjer med samiska ämnen, bl a slöjd- och renskötarlinje. Vid universitetet i Umeå finns institutionen för arkeologi och samiska studier där undervisning och forskning i samiska språk och samisk kultur bedrivs. Institutionen anordnar även decentraliserade kurser. Centrum för samisk forskning (CESAM) som etablerades år 2000 är en enhet som bl a. har till uppgift att inventera och samordna forskning som är relaterad till samer och det samiska samhället.

Samisk media

Tidningen Samefolket utkommer 1 gång/månad. Tidskriften har funnits sedan 1919.

Sáminuorra, är en medlemstidning som ges ut av det samiska ungdomsförbundet med samma namn.

Samiska nyheter sänds mån-fre i SVT kanal 2, kl 17.25-17.40. Programmen textas på svenska.

I radions P 2 sänds samiska nyheter varje dag kl 7.55-.8.00

Samisk framtid, hot och ljuspunkter

Samiska näringar står inför stora framtidsutmaningar. För att motverka en utflyttning från den samiska bygden så krävs det en starkare rennäring och att många fler samer kan kombinera traditionella samiska näringar med annan verksamhet som exempelvis turism. Men det krävs också utveckling av samiskt företagande inom tjänste- och kunskapssektorn.

I samverkan med omgivande samhälle och inom ramen för EU:s regionalpolitik sker nu en ökad satsning för att stimulera tillväxt och skapa sysselsättning för att upprätthålla en levande samisk bygd, Sápmi. En sådan utveckling är viktig för att få större valfrihet och möjligheter för fler samer att bo och arbeta i de traditionella samiska bosättningsområdena och att känna samhörighet och samverkan med andra samer oberoende av yrkeskategori.

SAMER PÅ SKANSEN

Hazelius idé

Skansen är världens äldsta friluftsmuseum, grundat 1891 av Artur Hazelius.

Artur Hazelius var en pionjär, eldsjäl och pedagog som ville rädda den gamla bondekulturen, undan industrialismens framfart. Han började samla på äldre föremål. Sedan blev det hela hus och gårdar där föremålen placerades in.

Husen befolkades med människor som var klädda i tidstypiska kläder omgivna av sina husdjur i ett naturligt landskap. Idén om friluftsmuseet var född.

”Känn dig själv” var Arturs motto. Han ville att besökaren skulle få lära känna sina rötter och sin historia genom de insamlade föremålen och de historiska miljöerna han återskapat. Besökaren skulle få en minnesvärd upplevelse som gav kulturhistoriskt perspektiv på vår bakgrund och samtid. Arturs motto är fortfarande gångbart och aktuellt i detta projekt om identitet.

Vistet

Lapplägret, som det då hette, var en av de stora attraktionerna när Skansen invigdes på hösten 1891. Redan under sommaren hade tidningarna haft artiklar om hur det växte fram. Det engelska järnvägsbolaget och ångfartyget ”Uman” hade utan kostnad fraktat all material och alla tillbehör från Gellivare kyrkby. Det var en sommarkåta, limtorkningsstuga, ett osttorkningsställ och en stolpbod. Där fanns till och med en lapphund som hette Musti. På offerholmen i Karpdammen, uppställdes en seite, en samisk stengud.

Skansens sameviste är idag ett fjällsamiskt höst- och vårviste som består av byggnader flyttade från Jämtland och Lappland. Vistet visar hur fjällsamer bodde i början av 1900-talet. Samerna var då som många även idag renskötande nomader som flyttade med sina renar. Fyra gånger om året brukar samerna flytta för att finna bete åt djuren. I regel var det och är det fortfarande ibland flera familjer som flyttar och arbetar tillsammans.



Bostad

Den traditionella samiska bostaden byggdes av material som fanns på platsen. Det var fasta torv- och timmerkåtor och rörliga tältkåtor. Timret man använde var av tall. Stommen till torvkåtan är stammar av fjällbjörk och med ett lager grästorv som isolerar mot väta och kyla.

Torvkåtan på Skansen kommer från Frostvikens socken i Jämtland, och är en gåva från C O Bergman i Gällivare. Den uppfördes på Skansen 1908.

Torvkåtan var familjens bostad. Den är rund och täckt av näver med ett lager grästorv utanpå. Torven hålls fast av grova störar. Inne i kåtan finns en eldstad i mitten och i taket en öppning för röken.

Öppningen går att stänga med ett flak av granbark.

På sidorna täcks golvet av björkris och renskinn och det är här man har sina sovplatser.

Det finns oskrivna regler för hur man skall bete sig i en kåta. Utan dessa skulle inte ett familjeliv med många medlemmar fungera. Varje person och sak har sin bestämda plats. I kåtans mitt är eldstaden som ger värme och ljus. Mitt emot dörren finns köket. Denna plats var förr helig. En av kåtans gudinnor bodde därunder.

När gästerna kom skulle de sätta sig innanför dörren tills de blev inbjudna. Så gör man även idag när man bor i kåta.

Förrådsbyggnader

Härbret/ stolpboden kommer från Tvärån vid Oldfjällets södra sluttning, Offerdals socken, Jämtland. Den förvärvades till Skansen 1915 och byggdes upp med hjälp av samnen Anders Nilsson från Frostviken som arbetade på Skansen under många år.

I boden förvarades mat och kläder. Bodarna stod på höga stolpar för att komma undan snö och djur som kunde plundra förrådet. På lulesamiska kallas boden på sex ben för "Åjtte".

Njallan härstammar från Lule lappmark, Gällivare socken. Den uppfördes på Skansen redan 1891. I dessa enstolpiga bodar förvarades renkött på vår- och höstvistena. Man tog alltid bort trappan när man inte behövde den. Stolpen skulle också vara slätpolerad och ingniden med fett eller talg för att försvåra för djur att ta sig upp.

Skjulet, på sina ställen kallat vedskjulet, kommer från Frostvikens socken i Jämtland och kom till Skansen 1928.



SKANSENS RENAR

Skansen håller ett renbestånd som vanligtvis består av fyra renar, en *sarv*, och tre *vajor*. Antalet kalvar varierar. Skansen har som djurpark utbyte av djur med andra djurparker och köper inte in vilda djur. Renarna utfodras med renlav, hö, pellets, äpplen och morötter samt sälgbark och löv.

Värd i samevistet

I alla öppna hus på Skansen arbetar värdar med att levandegöra miljön. De är klädda i tidstypiska kläder och utför arbetsuppgifter som passar in i miljön. Värden berättar om livet förr och informerar om Skansen i stort.

Sarah Bexelius var under många år värd i Skansens samevistet. Hon föddes 1919 i Glens sameby i Härjedalen och kom för första gången till Skansen och Stockholm som 14-åring tillsammans med sina föräldrar Torkel och Maria Larsson.

De var renskötande samer med sommarviste i Oviksfjällen och med hus i Mittådalen. Året var 1933 och de bodde i Skansens sameviste. De lagade mat, slöjdade och Sara gjorde sydsamiska band.

Samefamiljen blev mycket uppmärksam i Stockholm och de blev bl a inbjudna av

hovet att besöka Stockholms slott och Drottningholm. Av konståkerskan Sonja Heine fick Sara fribiljetter till VM i konståkning på Stadion 1934. Att komma till Stockholm var ett äventyr. En vinter tävlade hon på skidor med flickorna i Östermalmsskolan. Sara vann med tre och en halv minut och nästa år ville inte flickorna ha henne med.

När Sara var 20 år gifte hon sig och lämnade det renskötande samelivet. Hon flyttade till Vingåker i Sörmland men under somrarna på 1950-talet kom hon tillbaka för att arbeta på Skansen tillsammans med sina egna barn. Under mitten av 1980-talet fram till 1993 när Sara gick bort var hon på Skansen några veckor varje sommar, ibland tillsammans med sin sondotter Maria Bexelius.



Sara Larsson, 14 år vid Skansens sameviste